

УДК: 94(477.6+43+492):286.12“1763/1842”

М. В. Бєлікова (Романюк)

МИТНІ ТАРИФИ НА ПРОВІЗ ТА ПРОДАЖ МАЙНА І ТОВАРІВ ПІД ЧАС ІМІГРАЦІЇ ТА ЕМІГРАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ КОЛОНІСТІВ (1763–1842)

Стаття присвячена питанню про митні тарифи на провіз та продаж майна і товарів при імміграції та еміграції іноземних колоністів у XVIII-XIX ст.; вивченню характеру в'їзної політики уряду; митних заходів уряду для запобігання обману з боку переселенців.

Ключові слова: іноземні колоністи, німці, меноніти, імміграція, еміграція, митні тарифи.

В ході колонізації Південної України в кінці XVIII – на початку XIX ст. на її території були поселені іноземні колоністи, і серед них німці (католики та лютерани) та меноніти. Згідно з Маніфестами 1762 та 1763 рр. вони отримали значні привілеї, які аналізувались майже в кожній історичній праці щодо заселення регіону. Сформувався три напрямки розробки проблеми іноземних колоністів: перший – історія німецьких і менонітських колоній вивчалась у контексті регіональної історії в працях Д. Багалія [1], А. Скальковського [2], другий – була складовою історії іноземних поселень в роботах О. Клауса [3], В. Постникова [4], третій – ішла розробка спеціальних досліджень Д. Бондаря [5], Г. Писаревського [6].

Аналіз сучасної української історіографії проблеми вказує на відродження історії німецької етнічної групи в Україні, проявом чого стала поява численних публікацій. Впродовж 1994-2010 рр. проблематика історії німців та менонітів стала різноманітною у порівнянні з попереднім історіографічним доробком, результатом стали нові кандидатські і докторські дисертаційні дослідження. Предметом спеціального дослідження були, головним чином, різноманітні проблеми історичного поступу представників менонітської спільноти Півдня України (соціально-економічний, культурний, релігійний, освітянський, політичний розвиток та міграційні питання). Насамперед це роботи М. Ісмаїлова [7], Н. Венгер [8] (Осташевої [9]), О. Безносової [10], С. Атаманенка [11], К. Лях [12], М. Бєлікової (Романюк) [13], І. Задерейчука [14], Т. Захарченко [15], О. Берестень [16], Ю. Берестня [17], В. Васильчука [18].

С. Атаманенко вперше у вітчизняній історіографії провів комплексне дослідження процесу імміграції в Канаду і США менонітів півдня України в 70-ті рр. XIX ст. Не дивлячись на існуючі роботи з проблеми, зокрема С. Соколовського [19], розробка теми була недостатньою. Автор вперше виокремив нерозроблені та дискусійні проблеми в роботі: проаналізував розвиток менонітської імміграції до Канади і США, вивчив процедури, пов'язані з цим процесом; виділив комплекс причин переселення, реконструював процес переїзду, облаштування та адаптації на нових місцях [20, с.15].

Важливим для майбутніх досліджень з історії переселення німецькомовних колоністів стала методологія К. Лях, яка розглядала історичну область Південної України як фронтір Російської імперії. Вона запозичила поняття фронтіру з досліджень Ф.Дж. Тернера: фронтір є віддаленим регіоном держави, який підлягав колонізації і господарському освоєнню і мав такі визначальні риси: по-перше, фронтір був простором взаємодії різних культур та суспільств, по-друге, не знав такої бюрократизації управління та того державного управлінського тиску, під яким знаходилися центральні регіони держави, по-третє, був відкритішим для будь-яких нововведень, прогресу, модернізаційних впливів [21, с.34].

Т. Захарченко займалась виявленням причин, наслідків та особливостей міграційних процесів: імміграції німців і менонітів у Російську імперію та еміграцію за кордон під впливом впровадження антинімецьких законів наприкінці XIX – поч. XX ст. Дослідниця спробувала визначити загальне й особливе для німецьких і менонітських переселенців залежно від часу колонізації та природно-кліматичних умов; з'ясувати причини виникнення дочірніх колоній [15, с.4].

Отже, вивчались проблеми імміграції іноземних колоністів, заснування колоній, міграції в середині Російської імперії, еміграції за кордон, але питання стягнення мита з іноземних колоністів при їхній імміграції та еміграції не розроблялось дослідниками, оскільки воно не входило до кола їх наукових завдань.

Перші спроби запросити представників німецьких держав для поселення в Російській імперії були зроблені Петром I. Саме в його указах головним завданням введення тарифів став протекціонізм. Проте, коли при Катерині II колонізаційна політика активізувалась, протекціоністський характер тарифів був також пом'якшений [22, с.12; 23, с.25].

Колонізація півдня України німцями та менонітами починалась в той час, коли регіон був малозаселений. Саме тому з метою дослідити окремі аспекти митної політики російського уряду при колонізації південноукраїнського регіону ставимо наступні завдання: з'ясувати митні тарифи на провіз та продаж майна та товарів при еміграції та імміграції іноземних колоністів; вивчити митні заходи уряду для запобігання обману з боку переселенців.

Першим законодавчим актом, в якому йшлося про мито з іноземних колоністів при їх в'їзді до імперії, був Маніфест 1763 р. В цьому документі в ст. 6 п. 6 іноземцям дозволялось ввозити їх майно, з чого б воно не складалось, при умові, що воно ввозилось для власної потреби та використання, але не на продаж, безмитно. Далі йшлося про те, що на продаж безмитно надавалась можливість ввезти товарів за ціною до

300 крб. кожній "фамілії" з тим, що вони житимуть в Росії не менш 10 років. В протилежному випадку при еміграції з них стягувалось дійсне мито на ввіз та вивіз. За ст. 9 бажуючі виїхати з країни колоністи мали заплатити з усього нажитого в ній наступні частини: до 5 років прожили – 1/5, від 5 до 10 років – 1/10 і мали можливість виїхати без перешкод [24, с.313-315].

На додаток в обов'язки Канцелярії Опікунства іноземних колоністів в 1763 р. стало входити слідкувати при в'їзді та оселенні іноземців за тим, щоб мати правильний запис, ким скільки та на яку ціну привезено буде власного майна та товарів. По-перше, це робилося для того, щоб в митницях не було їм складнощів. По-друге, щоб можна було встановити, скільки ким буде нажито на місці проживання, а як вони забажають виїхати з країни, щоб з того статку до казни була взята певна частина [24, с.318].

Таким чином, вже в законодавчих актах 60-рр. XVIII ст. містилося певне економічне та соціальне замовлення держави. Це свідчило про м'яку в'їзду політику по відношенню до потенціальних колоністів. Щоб не допустити обману з їхнього боку, на ввозиме майно складався опис для того, щоб у випадку їх повернення на батьківщину родини мали заплатити мито з майна. Це схоже на заповнення "митних декларацій" [23, с.35].

Подібний опис майна складався у формі так званих "відомостей" і містив інформацію про майновий стан та соціальне походження переселенців. Аналіз подібних документів дозволяє констатувати наступне: педантичність переселенців, яка виявлялася підчас заповнення "Відомостей", де записані навіть такі дрібниці як щітка для взуття, чайні ложечки, ножиці та бритва; малий гардероб німців та менонітів; перелік речей, що привозилися, дозволяє відтворити зовнішній вигляд колоністів, національні елементи, присутні в їх одязі; наявність в списках таких предметів як шпага, флейта, ткацький станок, знаряддя годинникаря та коваля дозволяють говорити про соціальне походження та уподобання колоністів [25, арк.20-84].

Подібні в'їзні правила діяли до початку XIX ст., коли вони були доповнені новими законодавчими документами. У грамоті менонітам "Про підтвердження обіцяній їм свободі в відправленні віросповідання за церковними установленнями та звичаями" від 6 вересня 1800 р. в ст. 8 йшлося про те, що при еміграції "невдалого" колоніста з країни він мав заплатити борг за казенні землі та 3-річний збір з нажитого капіталу. Цей капітал мав оголосити колоніст та начальники поселення, де він проживав [24, с.287]. Таким чином, тільки після повного розрахунку іноземні колоністи могли виїхати з країни.

Наприкінці XVIII ст. – в першій половині XIX ст. в німецьких державах була заборонена еміграція, а емігранти (передусім меноніти) були обкладені непосильними податками. Майбутні колоністи приховували власне походження та ціну їх майна, щоб не платити відсоток з нього при виїзді. Цьому також сприяла політика російського уряду, особливо при Олександрі I (1801-1825). В той же час чиновники закордонних представництв та агенти російського уряду намагалися завищити рівень добробуту німців та менонітів та представити їх "заможними землеробами".

Самі емігранти на шляху на південь України змінювали свідчення про їх добробут: при переговорах про еміграцію та до переходу кордону вони намагались завищити рівень статку та показати готовність поселитись "власним коштом", а після переходу кордону вони доводили свою бідність, щоб отримати більше матеріальної допомоги під час оселення.

На початку XIX ст. в'їзна політика по відношенню до іноземних колоністів стає більш суворішою. В "Правилах для прийняття та в'їзду іноземних колоністів" від 20 лютого 1804 р. скасовувались певні права, і серед них, перед усім, право на позику, а кількість колоністів обмежувалась. Для в'їзду не допускались ті, хто не мав в капіталі, майні чи товарах як найменше 300 гульденів. За ст. 10 майно ввозилось безмитно, а кожна родина (тепер цей термін пояснювався: 1) чоловік, жінка та малолітні діти, 2) повнолітні робітники або 2) 4 жінки) мала можливість ввезти товари, але тільки їх власні, а не сторонніми людьми їм доручені чи в борг взяті [27, с.137-139]. Російський уряд намагався отримати в якості колоністів півдня України найбільш заможну частину населення, залучити їх з найменшими витратами з казенних коштів [28, с.178-180].

Серед іммігрантів з німецьких держав далеко не всі були бідними, і особливо серед менонітів, про заможний майновий стан яких маються багаточисельні свідоцтва. В "митних деклараціях" збереглися відомості про майновий стан менонітів, емігрантів із Західної Пруссії в 1804-1805 рр. (в гульденах) [29, арк.25-27,40-41,57зв.].

За даними Л. Малиновського [28, с.43,47], відомості про високий економічний рівень іммігрантів (мова йде про майбутніх жителів молочанських менонітських колоній у Таврійській губернії) відповідають дійсності: в середньому вони мали при в'їзді 1710 гульденів на родину. Окрім цього, серед них була досить велика (36,6 % родин) група заможних селян. Разом з ними їхала досить значна за кількістю група їх робітників, але яка не володіла навіть мінімально вимагаємою сумою майна. Серед заможних менонітів виділявся Якоб Пеннер. Він їхав з 14 членами родини, окрім цього, з ними були 6 робітників. В списковій позначено, що родини Б. Ремпеля та П. Дірка (2 особи, 50 гульд.) їхали як робітники родини Я. Пеннера.

Подібна ситуація не є дивною, тому що майно Я. Пеннера складало 10 тис. гульденів, а в дійсності було ще більшим. Досить часто багатії вказували тільки 1/2-1/3 майна, щоб запобігти платі 10% від всього капіталу при виїзді з своєї країни (таку ж суму вони мали заплатити і при виїзді з Російської імперії). В цьому полягала правонаступність російського та німецького законодавства щодо вивозу з країни її "живого" та "мертвого" капіталу [23, с.180-181].

З часом в'їзна політика російського уряду стала більш суворішою. В 1801 р. колоністам перестали остаточно надавати позику на переселення [30, с.8-69]. В 1819 р. було заборонено подальше їх

переселення до країни, а іноземним місіям Росії заборонили видавати паспорти з цією метою [30, с.325,362].

Надалі вже в "Установах та статутах про колонії іноземців в імперії" 1842 р. за ст. 379 ціна товарів на продаж, які ввозив колоніст, обмежувалась 90 крб. (до 1839 р. ця сума становила 300 крб.). А якщо доводили, що товари не є його власністю, вони конфіскувалися та продавалися з публічного торгу. Якщо колоніст з товарами прожив до 10 років, то при виїзді з країни з нього стягувалось мито з товарів на ввіз та вивіз. А загалом за ст. 378 колоністи підлягали платі мита на загальних підставах [31, с.63].

Таким чином, в'їзна політика російського уряду до 1810-1819 рр. по відношенню до іноземних колоністів, які заселяли окраїнні регіони, була сприятливою. Як наслідок нестачі землі в країні в 1819 р. подальше їх переселення було заборонено, але для менонітів робилося виключення через їх високу мораль та зразковість у веденні господарства. Загалом до 1842 р. підчас оселення на півдні України німців та менонітів, якщо вони селилися на казенних землях, з них не стягувалось мито за провезення майна. Це було необхідно російському уряду для стимулювання колонізації регіону. При провезенні майбутніми колоністами товарів на продаж до 1839 р. його ціна сягала 300 крб., а після лише 90 крб. на родину, за цієї умови вони ввозили його безмитно. Якщо товарів ввозилось більше, то мито стягувалось на загальних підставах. Для запобігання обману з боку колоністів, розроблена була ціла група тарифно-митних заходів: 1) за провезення чужого товару він конфіскувався; 2) колоністи з товаром мали прожити не менш 10 років в країні, щоб не платити мито на його ввіз та вивіз; 3) складались описи чи відомості про майно, щоб точно можна було встановити, яку суму (1/10 від нажитого майна в країні) повинен був заплатити колоніст при еміграції. За правдивим оголошенням суми майна слідували начальники поселення та державні колоністські органи. Подібними заходами держава прагнула захистити власні інтереси.

Перспективами наших подальших розвідок теми імміграції та еміграції іноземних колоністів є вивчення міграційної поведінки менонітів, аналіз гіпотези, чи були вони дійсно "туристами" в історії України.

Джерела та література

1. Багалеї Д.І. Колонізація Новоросійського краю і перші кроки його по шляху культури. Історичний етюд / Д.І. Багалеї. – К.: Типографія Корчак-Новицького, 1889. – 115 с.
2. Скальковський А.А. О хлебопашестве в Новоросійском крае / А.А. Скальковський // Журнал Министерства внутренних дел. – 1851. – Кн.4. – С.393-420.
3. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус. – СПб., 1869. – 455 с.
4. Постников В. Молочанские и Хортицкие немецкие колонии / В. Постников // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1882. – Т.ХL. – С.35-49.
5. Бондарь Д. Секта меннонитов в России / Д. Бондарь. – Петроград, 1916. – 207 с.
6. Писаревський Г.Г. Переселення прусських меннонитов в Росію при Александрі I / Г.Г. Писаревський. – Ростов-на-Дону, 1917. – 68 с.
7. Исмаїлов М.С. Возникновение немецких колоний юга Украины (конец XVIII – 30-е годы XIX в.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / М.С. Исмаїлов. – Дніпропетровськ, 1994. – 20 с.
8. Венгер Н.В. Менонітське підприємництво та модернізація Півдня Російської імперії (1789-1917). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / Н.В. Венгер. – Дніпропетровськ, 2010. – 36 с.
9. Осташева Н.В. Криза менонітської спільноти України та закордонна менонітська допомога (1914 – поч. 30-х рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук / Н.В. Осташева. – Дніпропетровськ, 1996. – 24 с.
10. Безносова О.В. Пізнє протестантське сектанство Півдня України (1850-1905). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / О.В. Безносова. – Дніпропетровськ, 1998. – 18 с.
11. Атаманенко С.В. Імміграція в Канаду і США менонітів Півдня України в 70-ті роки XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук / С.В. Атаманенко. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
12. Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук / К.С. Лях. – Донецьк, 2005. – 19 с.
13. Белікова М.В. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук / М.В. Белікова. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
14. Задерейчук І.П. Розвиток системи освіти в німців на Півдня України 1789-1938 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук / І.П. Задерейчук. – Харків, 2005. – 20 с.
15. Захарченко Т.К. Соціокультурний розвиток німецьких і менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук / Т.К. Захарченко. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
16. Берестень О.Є. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність німецьких і менонітських колоністів Півдня України (1905-1914 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук / О.Є. Берестень. – Дніпропетровськ, 2006. – 21 с.
17. Берестень Ю.В. Земельні відносини в менонітських колоніях Півдня України та їх суспільні наслідки (60-90-ті роки XIX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук / Ю.В. Берестень. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
18. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти XX – початку XXI ст.: Автореф. дис... докт. істор. наук / В.М. Васильчук. – Донецьк, 2006. – 39 с.
19. Соколовський С.В. Менониты в США // Религии мира. История и современность. 1986 / С.В. Соколовський. – М.: Наука, 1987. – С.67-87.
20. Атаманенко С.В. Імміграція в Канаду і США менонітів Півдня України в 70-ті роки XIX ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / С.В. Атаманенко. – Дніпропетровськ, 2002. – 217 с.

21. Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.). Дис... канд. істор. наук / К.С. Лях. – Донецьк, 2005. – 184 с.
22. Завьялов А.С. Протекционистская политика Петербурга и германо-российский таможенный договор / А.С. Завьялов // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1998. – Том 2. – С.12-24.
23. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / С.И. Бобылева, Н.В. Бочарова, О.В. Безносова, Л.С. Тутик, Н.В. Осташева, С.В. Атаманенко: Под ред. С.И. Бобылевой. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 232 с.
24. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ). – Собрание I. – Т.XVI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1135 с.
25. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.134. – Оп.1. – Спр.208.
26. ПСЗРИ. – Собрание I. – Т.XXVI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 895 с.
27. ПСЗРИ. – Собрание I. – Т.XXVIII. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1328 с.
28. Малиновский Л.В. Экономическое и социальное развитие колонистской деревни в Южной России в первой половине XIX в. / Л.В. Малиновский // Исторические записки. – 1983. – Том 109. – С.177-202.
29. Російський державний історичний архів. – Ф.383. – Оп.29. – Спр.232.
30. ПСЗРИ. – Собрание I. – Т.XXXI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 944 с.
31. Свод законов Российской империи. – Т.XII. – Отд. II. – СПб., 1857. – 112 с.

Беликова (Романюк) М. В. Таможенные тарифы на провоз и продажу имущества и товаров при иммиграции и эмиграции иностранных колонистов (1763-1842)

Статья посвящена вопросу о таможенных тарифах на провоз и продажу имущества и товаров при иммиграции и эмиграции иностранных колонистов в XVIII-XIX в.; изучению таможенных мероприятий правительства для предотвращения обмана со стороны переселенцев.

Ключевые слова: иностранные колонисты, немцы, меннониты, иммиграция, эмиграция, таможенные тарифы.

Belikova (Romanyuk) M. V. Customs rates on transportation and sale property and goods during foreign colonists' immigration and emigration (1763-1842)

The article is dedicated to the problem of customs rates on transportation and sale property and goods during foreign colonists' immigration in XVIII-XIX centuries; research customs government actions for prevention immigrant's deception.

Key words: foreign colonists, Germans, Mennonites, immigration, emigration, customs rates.

УДК: 94(477)“1767”:342.82

С. С. Дідик

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТІВ ВІД ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ У ЗАКОНОДАВЧІЙ КОМІСІЇ 1767 Р.

Стаття висвітлює участь депутатів від Єлисаветградської провінції Новоросійської губернії у роботі Законодавчої комісії 1767 р., скликаній на виконання наказу імператриці Катерини II. Автор статті звернув увагу на участь у роботі Комісії тих депутатів, які були обрані населенням Єлисаветградської провінції, яке протягом 1753-1764 рр. проживало у межах Новослобідського козацького полку. Джерельною базою статті стали архівні матеріали та опубліковані документи.

Ключові слова: Законодавча комісія 1767 р., Єлисаветградська провінція, Новоросійська губернія, Новослобідський козацький полк, депутати, пікінери, військові обивателі.

14 грудня 1766 р. був виданий Маніфест Катерини II, яким скликалася Комісія для розробки проекту нового Уложення [1, с.1092-1110]. Принципова особливість Законодавчої комісії 1767 р. полягала у способі її формування. У роботі комісії мали взяти участь представники всіх станів імперії, незалежно від чинів і достатку. Вперше місцеві спільноти та центральні урядові установи були зобов'язані скласти наказ обраному від себе депутатові. В обговоренні реформування законодавства Російської імперії уперше взяли участь представники населення українських земель [2, с.1].

Однак, як відзначає дослідниця Н. Сурева, реакція населення на визначений владою розклад виборів та запропоновану типове форму наказу депутатам, реакція самих депутатів на запропоновану діяльність у складі Комісії суттєво відрізнялося від того, що очікували ініціатори скликання законодавчої комісії. І навпаки, очікування простого народу, сподівання виборців та депутатів від роботи Комісії відрізнялися від планів організаторів [2, с.1]. Відбувся певний конфлікт очікувань, сподівань, прагнень та інтересів влади і народу. Вочевидь, влада сподівалася, що народ укаже на певні недоліки у існуючому законодавстві, допоможе у розробці конкретних законопроектів, щоб виправити такі хиби законодавства. Народ же зрозумів створення Комісії як можливість діалогу з владою через своїх депутатів, можливість донести свої